

„Angliáért és Szent Györgyért!”

Andrew Ayton: Knights and Warhorses. Military Service and the English Aristocracy under Edward III. The Boydell Press Woodbridge: 1994. 304 old.

E recenzió írója abban a szerencsés helyzetben van, hogy egy olyan szerző munkáját mutathatja be, aki az utóbbi években debütált az Aetas hasábjain. A lap olvasói az 1994. évi 4. számban találkozhattak Andrew Ayton „Katonai forradalom a 14. századi Angliában” című írásával. Ayton a Százéves Háborúban résztvevő angol hadseregeket vizsgálva jutott arra a következtetésre, hogy egy nagy hatású és jelentőségű katonai forradalom zajlott le III. Edward korában, a 14. század közepén, és nagyrészt e változásnak köszönhető a francia hadszíntereken elért szigetországi sikerek. Ugyanezen témában, a cikk által kijelölt úton halad *Lo-vagok és hadiméne*k című műve. A könyv a szerző első monográfiája, neve azonban nem ismeretlen a brit szakirodalomban. Korábbi írásai mind a 14. századi Anglia katonai szervezetét, háború és társadalom, háború és nemesség, illetve királyi hatalom és arisztokrácia viszonyát vizsgálták III. Edward államában.¹

Tematikailag a mű az Anglián kívüli közönség számára talán túlságosan specifikusnak tűnhet, de a brit szakirodalomban a 14. század angol háborúinak tárgyköre rendkívül nagy publicitást nyert, különösen az utóbbi évtizedekben. A 80-as évek vége, a 90-es évek eleje hihetetlenül gazdag a százéves háborúval foglalkozó szakirodalmat illetően, a közelmúltban több kiváló szintetizáló munka is napvilágot látott ebben a tárgykörben, ezek mindegyike részben új aspektusokat vizsgálva, részben pedig új következtetéseket levonva próbálja „modernizálni” az angol történetírásban a több mint egy évszázadig húzódó angol–francia harcokról alkotott képet (I. C. Allmand és J. Sumpson műveit).² Ugyanakkor a későközépkori angol társadalom kutatása, azon belül is az arisztokrácia és a gentry vizsgálá-

ta meglehetősen nagy teret nyert a mai angol történeti irodalomban. Ezt bizonyítja a 80-as évek második felének két meghatározó alkotása, Anthony Tuck és Chris Given-Wilson munkái.⁴ III. Edward tevékenységét is évtizedünk elején kezdik felfedezni az angol történészek. Korábban méltánytalanul elhanyagolt volt a Százéves Háborút kirobbantó angol uralkodó, de az elmúlt néhány év pótolta a hiányt: két monográfia is megjelent róla, W. M. Ormrod és S. L. Waugh tollából.⁴

Joggal felvetődhet a kérdés, mi az oka, hogy a brit történetírás ilyen nagy figyelmet szentel III. Edward korának. III. Edward, a nagy lovag-király, „Szent György küldötte”, a Térdszalagrend megalapítója, a Kerekasztal és az Arthurmondakör felelevenítője századunk második feléig mint „Franciaország leigázója”, személyisége eszményi, mítikus ábrázolásban élt az angol történetírásban, főként múlt századi történétírók legendás alakjaként, aki a 12. századi Plantagenetbirodalom bouvines-i sírbaszállását követően visszahódította „örökségét”, a francia korona területeinek kétharmad részét. Az utóbbi évtizedekig viszont teljesen ismeretlen volt III. Edward másik arca: a politikus, a diplomata, a hadsereg-szervező uralkodó. A közelmúlt irodalma s Ayton szóban forgó műve is segít a kép differenciálásában. Természetesen a III. Edward tevékenysége iránt megnyilvánuló nagyfokú érdeklődés annak is tulajdonítható, hogy Edward alatt ért el Anglia egy olyan szintű politikai és katonai grandeur fokára, amelyet csak évszázadok múltán, talán a 18. század végén mondhattak ismét magukénak az angol uralkodók. Mi-
ben állt ez a nagyhatalmi szerep, ami bár rövid ideig tartott, de Európa csúcsaira emelte a korábban – és a későbbiekben is – csaknem periferikus szerepre kárhóztott északi királyságot? Mindenekelőtt a katonai sikereken és az okos háborúszervező politikában kereshetjük a fő tényezőket. A belpolitikai válságok sújtotta, jelentéktelenségbe süllyedt 13. századi

Angliával szemben a 14. század második felének országa egészen más képet mutat. Az angol király már nem hagyható figyelmen kívül az európai politikában, meghatározó tényező a nemzetközi diplomáciában, követeinek szava sokat nyom a latban mind a pápai, mind a császári udvarban, csapatai jelen vannak nemcsak francia, hanem flandriai, ír, skót, itáliai, spanyol és portugál hadszíntereken, nem beszélve arról, hogy az angol zsoldosok eljutnak egészen Magyarorszáig. (Nagy Lajos királyunk alkalmazott angol lovagokat Töröcsvár védelmére, ahogyan a magyar viszonyokat is jól ismerő, illetve magyar forrásokat – például a Thuróczykrónikát – felhasználó szerző rámutat /21. o./).⁵ Edward halála után Anglia fokozatosan elveszíti nagyhatalmi szerepét, és – az agicourt-i fellángolást kivéve – újra anarchiába süllyed. III. Edward kora talán azért lehet a középkori angol történelem kiemelkedő időszaka, mivel sem előtte, sem utána hosszú ideig nem játszott Anglia ilyen döntő szerepet Európában.

Edward, a kor egyik legnagyobb formátumú uralkodója, hadseregét „modernizálván”, a hadviseléshez nélkülözhetetlen társadalmi konszenzust és bázist teremtvén, a parlamentet maga mellé állítván, a francia csatatereken keresztül szerzett királyságának a korábbiaktól eltérő, új szerepet az európai politikában. Mindebben a legnagyobb része a katonai sikereknek és azok politikai gyümölcsöztesítésének volt. A francia hadszíntereken aratott győzelmek viszont a hadszervezetre, illetve annak megreformált, ütőképessé és motiválttá tett Edward-kori változatának voltak köszönhetőek. Andrew Ayton elsősorban ezt a hadszervezetet kutatta már több korábbi munkájában, jelen művében pedig az eddig összegyűjtött ismeretanyagból von le következtetéseket, különös tekintettel az angol hadseregek társadalmi összetételére, azaz mindenekelőtt az egyes rétegek szerepvállalását vizsgálja a király háborúiban. Ezt a célkitűzést kitűnően meg is valósítja a 14. századi angol hadimén-összeírások mélyreható, teljes és részletes elemzésével.

A könyv címe egyfajta „*nomen est omen*”: sokkal több, mint egyszerű tárgymejelölés, hiszen kettős információt hordoz magában. Egyfelől a *Lovagok és hadimének*, maga a címek alkotó kifejezés nem egyszerűen nehézlovas hadsereget jelöl, hanem egy haditechnikai újításra, az angol hadsereg által előszeretettel alkalmazott és rendkívüli sikerrel járó taktikára, a gyalogosan harcoló lovagi sereg-re utal. Mégha a külföldi, „kontinentális” szakirodalom előtt szinte teljességgel ismeretlen is III. Edward Angliájának hadi szervezete, egyáltalán nem „fehér folt” a legendás, „modern”, szinte a 16. századot előrevetítő taktika, a lovukról leszállt és phalanxként harcoló angol nehézpáncélos arcvonal, amely a döntő ütközetekben, Crécynél és Poitiers-nél megsemmisítő vereséget mért a nehézkes francia nemesi csapatokra. Ayton már külön-külön kezeli a lovagot és csatalovát, ezzel is aposztrofálván azt a mentalitást, ami a szigetországban tért tudott hódítani, a kontinensen viszont még a 14. század derekán is szentségtörésként hatott. A francia arisztokrata hadsereg magához, illetve a lovagi eszményhez méltatlannak tartotta, hogy lóról leszállva hadakozzon, még akkor is, ha így sorozatos, súlyos vereségeket szenvedett. Másrészt Ayton nem reked meg annál a túlhaladott álláspontnál, hogy minden angol győzelmet e taktikai újításnak tulajdonítson. Óriási jelentőségűnek tartja az íjászok, elsősorban a lovas íjászok alkalmazását, illetve még egy sor hadszervezeti újítást és katonapolitikai intézkedést, amelyekről már a fentebb említett cikkében is beszámolt. Amikor a címben „különválasztja” lovat és lovasát, nemcsak a haditechnikai reformra utal. A cím azt a folyamatot is hivatott érzékeltetni, amely az angol lovagi státuszú réteg csökkenéséből következően az angol hadsereg személyi állományában erőteljes változást eredményezett: a lovagi rangú réteg (*knight*) nagyarányú hanyatlása miatt a hadseregben mind nagyobb számú nem lovagi rangú gentry-elemet (*esquire*) – sőt, nem nemesi származásúakat is – alkalmazni kellett túlnyomó részben lovas íjászként, de nehézlovas páncélos lovagként is. Ezzel a lovagi hadviselés arisz-

tokrata monopóliuma megingott. A cím tehát roppant találoan fejezi ki a lovagi réteg eltávolodását a lovagi harcmódotól, úgy „fizikai”, mint társadalmi tekintetben.

A könyv, illetve maga a cím is, talán azért is szentel kiemelkedő figyelmet a hadiméneknél, mert a mű elsősorban az angol hadviselésben alkalmazott csatolavokhoz kötődő forrásanyagra épül, azaz éppen az angol katonai kormányzat hadimén-adminisztrációja tette lehetővé, hogy e könyv megszülethessen, és Ayton új, a témával foglalkozó szakemberek számára nélkülözhetetlen, eddig kiadatlan forrásanyagra alapozott adatokkal szolgált.

Az angol hadimén-összeírások (*horse inventories*) elképesztő adatgazdagságukkal és információ-precizitásukkal egyedülálló források a mediévisták számára. Ugyanakkor a forrásanyag a királyi zsoldlistákkal együtt a korabeli Anglia kimagaslóan fejlett írásbeliségét és kiemelkedő állami közigazgatási-politikai szervezetét jellemzi. A *horse inventories* főként a 14. század első felének vonatkozásában tartalmaznak információkat, ugyanis a fennmaradt dokumentumok 1282, I. Edward második walesi hadjárata, illetve 1364, Clarence hercegének írországi expedíciója (1361–1364) közé tehető. Ezen belül a legfontosabbak a Százéves Háború első periódusának (1337–1360) francia, flamand és breton hadszínterein lezajlott hadi eseményekre vonatkozó adatok. (Különösen gazdag az 1340-es években Bretagne-ba vezetett angol hadjáratok nyilvántartása, illetve az Edward walesi herceg által Aquitániában és Poitouban vezetett 1355–1357-es hadjárata „adatbázisa”. Sajnos azonban néhány 14. századi hadjárata nyilvántartása hiányos, vagy nem készült hadimén-összeírás, pl. az 1324–1325-ös gascogne-i hadjárata idején.)

A hadimén-összeírások legnagyobb jelentősége abban áll, hogy belőlük a 14. századi angol hadseregek társadalmi összetételére vonatkozóan lehet rendkívül hasznos adatokat nyerni. Az angol adminisztratív intézmények már a 14. században olyan kiváló munkát végeztek,

hogy egy-egy hadjárata előtt összeírták a hadjárataiban résztvevő összes lovas csatolavát. (Igaz, kizárólag a nemesi nehézlovassok lovait mérték fel, míg a lovas íjász, illetve a könnyűlovas – *hobelar* – réteg általában használt harci méneket nem, valószínűleg azért, mert ezek összehasonlíthatatlanul kisebb értéket képviselnek a páncélos lovakok ülté „paripáknál”. Ezen osztályon belül is gyakran csak a 100 shilling fölötti értékű lovakat vették nyilvántartásba.) Így lehetnek pontos adataink például arról, hogy az 1340-es Sluys melletti tengeri csata idején az angol flotta hány csatolavát készült Franciaországba átszállítani: 4614 hadimén szerepel a királyi sereg listáin. (58. o.)

Az angol hadi adminisztráció precizitása esetenként odáig terjedt, hogy nemcsak a lovak típusait, számát és árát tüntették fel, hanem az ún. inspekció része volt a lovak külső jegyeinek és fizikai állapotának feljegyzése. A háborús nyilvántartás – még az angol viszonyok között is – egyedülálló példája az 1374-es provençe-i hadjárata, amikor a hadjárata induló katonákról is részletes leírást készítettek a királyi inspektorok: még a résztvevők fizikai tulajdonságait is megőrizték a hadi listák. (62. o.) Ezek az ún. *vadia guerre* vagy *pay-roll* féle összeírások, azaz királyi zsoldlisták, amelyek Ayton művének másik fontos forrásanyagát képezik, és amelyekről a szerző korábban említett, magyar nyelvű cikkében részletesen beszámolt.

Ayton hosszan foglalkozik a hadi összeírások adminisztratív szervezetével, különösen tisztviselőivel. A szerző szerint a csatolá-adminisztrációt természetesen két külön részre lehet bontani. Egyrészt a hadjárata megelőző lófélértékelési szakaszra, amikor a király speciálisan ezzel a feladattal megbízott hivatalnokai felbecsülték a csatába induló sereg lovainak értékét, és a szerző kimutatása szerint, nem egyedi árat határoztak meg minden egyes ló esetében, hanem érték-kategóriákba helyezték el és osztályozták őket (*horse appraisal*). A szerző kutatásai során arra is rájött, hogy nem mindig önálló királyi tisztviselők végezték az összeírást: sokszor a hadjárata aktív résztvevői,

néha a parancsnok, sőt nagyobb hadjárat esetén maga a sereg marsallja vette nyilvántartásba a lovakat. Ayton rámutat, mekkora fontossággal bírt a felértékelő személye. Ugyanis tőle függött, mekkora összegre „biztosítják” a lovagot lova elvesztése esetére (ld. *restauro equorum*, alább). Így a haszonleső nemesek számára nem volt közömbös, ki lesz a felértékelő, akit esetleg rá lehet bírni, hogy vastagabban fogjon a tolla, és így a kincstár a ló valós értékénél nagyobb összeget térítsen vissza. Így a felértékelő-tisztviselői poszt nagyon megbecsült hivatal volt, de – mint Ayton leszögezi – a király nagy súlyt helyezett az inspektorok pártatlanságára. Mi több, egy-egy hadjárat során új tisztviselőket is kineveztek, és folyamatosan újították a csataló-listákat. A folyamatos összeírásra azért is szükség volt, mert – bár több lovat vittek magukkal a lovagok, de csak egyet becsültethettek fel – a hadjárat felvonulása során elpusztult lovakat helyettesíteni lehetett, és azt a sereg inspektora másodsorra is felbecsülte.

Ez az intézmény, a sereggel együtt haladó királyi megbízott jelenléte azért jelentős a kutató számára, mert a másodösszeírások tartalmazzák a helyet és az időpontot, így a hadimén-listák döntő bizonyítékkal szolgálnak a hadjáraton lévő sereg útvonaláról, a sereg felvonulásának időbeli paramétereiről. Így például egy királyi sereg esetében napra pontosan lehet tudni, mikor hol járt a király, egyfajta „hadi itineráriumot” lehet összeállítani. Ezen kívül, a hadjáratban részt vevők körének az első felbecslésnél is pontosabb forrásanyagát adják a másodösszeírások, ugyanis nem volt példátlan az angol hadseregek esetében, hogy a hadjárat alatt, már francia területen csatlakoztak lovagok a sereghöz. Sokszor nem Angliában, a behajózás előtt, hanem Franciaországban, a hosszadalmas hajóút után került sor a felbecslésre, elkerülendő, hogy az utazás alatt elpusztult, nem csatában elhullott hadiméneket is a kincstárnak kelljen fedezni. Az Aquitaniába tartó hadjáratok esetén néha Bordeaux volt a hadi adminisztráció helye.

A hadi adminisztráció másik részét a hadjáratot követő hadimén-kompensáció

összeírások teszik ki. Ez az, ami szinte hihetetlen egy 14. századi államban: a hadjáratban elpusztult lovak árát a király visszatérítette! Ezek a források, az ún. *restauro equorum* (compensation for lost warhorses) a mű központi információs bázisát alkotják. Bár az első teljes hadimén-visszatérítési listákat I. Edward korából ismerjük, Ayton felfedi, hogy a háborús kompenzáció sokkal korábbi sajátja az angol feudális államnak. Már a 12. század elejétől, I. Henrik korától meghonosodott egy hasonló rendszer, azaz már az anglo-norman nemesség is úgy indult háborúba, hogy a király garantálta némely költségük visszatérítését. Az intézkedés eredete talán abban keresendő, mutat rá Ayton, hogy a „konzervatív” főurak nehezen emésztették meg, hogy királyuk zsoldosokat alkalmaz, viszont anyagi helyzetük nem tette lehetővé, hogy kövessék az uralkodót hadjárataiban. Különösen akut probléma lehetett ez a 12. század második felében, az „Anjou-birodalom” angol korona uralta államaiban, amikor igen sok fronton kellett helytállnia a westminsteri kormányzatnak. Így a háborús befektetés túlnyomó részét kitevő hadiménjeik elvesztését kompenzálva a király megnyitotta a főurak előtt is a háborús szerepvállalás útját. Másrészt, ha a nemesség hűbéri kötelességeire hivatkozva idegenkedett is a zsold elfogadásától még a 12. században, I. Henrik akkor is kárpótolhatta őket, közvetett úton, zsoldfizetés nélkül is, a *restauro equorum* révén. Innen származhat talán a hadimén értébecslés és a királyi zsold fizetése közötti szoros kapcsolat. A 14. század elejére is megmaradt az a szokás, hogy a hadjáratban vonuló lovagnak érdekében állt felértékeltetnie lovát, ha zsoldot akart kapni, mert a zsoldfizetést attól a naptól számolták, amikor a listába vétel megtörtént. Néha, főként a 13. század végéig, a rendelkezés szigora odáig terjedt, hogy azok, akik nem rendelkeztek felbecsültetett lóval, nem részesülhettek királyi zsoldban. Ez a rendelkezés III. Edward idejére vesztett hatékonyságából, mivel – ahogyan a *vadia guerre* listák tanúsítják – egyre több parancsnok önállóan fizette saját zsoldos seregét, és csapatukkal

együtt szerződtek az uralkodó szolgálatába, így a király által közvetlenül alkalmazott zsoldosok, a királyi zsoldosok (*royal retainers*) száma csökkent. Szerződéses, *indentured* kapitányok álltak kapcsolatban a királlyal, egy-egy hadjárat idejére meghatározott számú csapattal szerződve, akiket ők fizettek. Voltak olyan bárók, akik ezt már megtehették, például Henry of Grosmont, Lancaster hercege.

A *restauro equorum* információi nemcsak arról tudósítanak, hogy kik vettek részt az egyes hadjáratokban, hanem a seregekben részt vevő angol nemesek anyagi helyzetéről is, a csatába vitt hadiméneik számának és azok értékének függvényében. Ezekhez a következtetésekhez azonban elengedhetetlenül fontos a csatolók korabeli piaci értékének, illetve az árak fluktuációjának pontos ismerete, amit a szerző egy rendkívül gazdag forrásanyagra alapozva bocsát az olvasó rendelkezésére. Nemcsak a lovak érdekében bekövetkező változásokat tárja fel, hanem a forrásanyagot „kibogozva” kategorizálja a hadiméneket, az összeírások tipizálását követve. Maga a csatolók minőségi osztályozása ad hasznos jelentést a ló birtokosa anyagi helyzetéről. Egyáltalán nem mindegy, hogy egy lovag egy 200 font értékű *destrier*-rel indul a hadjáratba vagy egy 20 fontos *courser*-rel, esetleg csak egy 4 londoni márkát (2,66 fontot) érő *sumpter*-re, *roucy*-ra vagy *hober*-re elegendő jövedelme. Körülbelül 100 font az alsó határa az arisztokrácia legalsó rétegéhez tartozó nagybirtokos egy évi jövedelmének! A becslési listák alapján a szerző körülbelül 15 fontban határozza meg az átlagos csatolóértéket a százéves háború első periódusában, ami megfelelt egy nem lovagi rangú középbirtokos, *esquire* egy évi jövedelmének. Gondos munkával felméri az átlagos hadimén-ár változásait az 1282 és 1343 közötti időszakban, sőt nemcsak átlagot számol, hanem egyrészt különböző hadszínterekre bontja le a vizsgálatot (például az átlag-ár a Gascogneban vagy a Flandriában harcoló angol hadseregekben), másrészt társadalmi státusz szerint is kétfajta árral számol: a lovagi rangú, illetve a nem-lovagi rangú katonák lovainak átlag-értéke, különböző

periódusokban. (Tábla, 6. 4, 225. o.) Az olvasó számára talán szokatlan, hogy Ayton a különféle hadszínterek függvényében is különböző ár-, illetve minőségkategóriákat állapít meg. Azonban nagyon is szükséges az alkalmazott lovak minőségi szétválasztása olyan hadszínterek esetében, mint például Aquitania, ahol elsősorban nem nyílt színi csatára, hanem várvédelemre rendezkedtek be az angolok, és így nem volt szükség *destrier*-ekre; vagy például a crécyi hadjárat esetében, ahol jóval több tradicionális hadimént kellett felvonultatni, mert nagy, fősergek közötti összecsapásra lehetett számítani. Ayton beható elemzést végez az angol hadjáratokban résztvevő csatolók minőségi kategóriáiról, a forrásokban szereplő elnevezések labirintusában pedig igyekszik kiigazodni és a terminológiát egyszerűsíteni, illetve a kutatás számára hozzáférhetővé tenni. Megállapítja, hogy az arisztokrácia legkedveltebb csatolova, a nagytestű, robusztus középkori „tank”, s egyben a nehézlovas hadviselésre kitűnően kiképzett ló, a csillagászati összegekre rúgó értékű *destrier* (*dextrarius*) volt. Utána következett a sorban a szintén csak az arisztokrácia számára elérhető *courser* (*cursarius*), amely viszont már nemcsak e legfelső elit harci eszköze volt. (Meg kell említeni az Ayton által felhasznált forrásanyag sokszínűségét: a csatolók típusainak bemutatásakor irodalmi utalásokat is felhasznált. Chaucer *Canterbury-i meséi*-ből „A lovag meséje”, illetve a mű korabeli illusztrációi rendkívüli segítséget jelentenek abban, hogy lássuk, hogyan nézett ki egy *destrier*.) Így már a denominációból lehet következtetni egyes angol nemesek anyagi helyzetére, társadalmi helyzetére, az udvarban betöltött szerepére. Ugyanakkor a társadalmi ranglétrán való emelkedés is nyomon követhető a *restauro equorum* listákból: például felvázolhatjuk egy nemes karrierjét, ha összehasonlítjuk, egyes hadjáratokban milyen típusú, illetve milyen értékű csatolóval iratkozott fel a királyi becsüskönl. Példát találhatunk így az egyéni státuszbeli emelkedésre vagy lesüllyedésre, a ló értéke vagy típusa, ezeknek változásai egy-egy hadjárat függvényében tehát azt

is elárulják, hogy az angol lovagok profitaltak-e, és ha igen, mennyit a francia háborúkból. Ha például egy *esquire* egy 100 shilling értékű csatalovat 1–2 éven belül egy 10 fontos *coursier*-re cserél fel, s ezzel jelentkezik a felértékelésnél, ez csalahatatlan bizonyítéka a francia hadszíntereken folytatott szolgálat – anyagi – sikerességének. Ezzel az új forrásanyaggal pedig a szerzőnek módjában áll döntő módon befolyásolni, illetve új megvilágításba helyezni azt a vitát, amely a Százéves Háborúban részt vevő angol katonák egyéni motiválásáról folyik már több évtizede az angol történetírásban.

E vita már a 60-as években kezdődött, s M. M. Postan és K. B. McFarlane vitájából szélesedett ki; fő kérdése az, származott-e hasznuk a francia hadszíntereken folytatott hosszú háborúskodásból az angoloknak, és ha igen, mekkora: elegendő volt-e a csatatereken szerzett vagyon a státuszbeli emelkedéshez? Ayton már korábban is vizsgálta, mi motíválhatta az angol gentry-t, hogy „külhobban” harcoljon (tudjuk, milyen nehézségeket jelentett a magyar koronának, hogy az ország határain kívül folytatott hadjáratokhoz megnyerje a nemesség támogatását!).

Ayton egészen a *restauro equorum* összeírások kezdeteitől, az 1280-as évektől vizsgálja a hadimén-visszatérítési rendszert. Figyelemmel követi az angol hadjáratokat, és megpróbálja a *restauro equorum*-rendszer alakulását felvázolni. A legmélyebben kutatott időszak természetesen a háborús cselekményekben, illetve a király vezette, főseregek részvételével folytatott hadjáratokban leggazdagabb másfél évtized, az 1343-as malestroit-i és az 1360-as brétigny-i béke közötti periódus. Ayton részletesen kitér arra, hogyan viszonyult a mindenkori királyi hatalom a hadimén-visszatérítési „kötelezettséghez”. Rávilágít arra, hogy a 14. század közepétől az angol központi hatalom kísérletet tett arra, hogy csökkentse a háborús költségvetésnek a *restauro equorum*-ra eső hányadát. A *restauro equorum* végét az 1369–70-es Lancaster hercege vezette gascogne-i hadjárat jelentette.

Ayton választ keres arra, miért szűnt

meg ez a korábban kitűnően működő adminisztrációs rendszer. Véleménye szerint a *restauro equorum*-ot egyáltalán nem egy csapásra szüntette meg a királyi hatalom, hanem az fokozatosan vesztett jelentőségéből, illetve az angol hadi kormányzat más, újabb, jobban kifizetődő, a kincstárt kevésbé megterhelő csatornákat keresett katonái kárpótlására. Számításai szerint a *restauro equorum*-ra nagy részt kellett kihatania a királynak a költségvetésből. Az igen gazdag kincstári források (*Exchequer: Treasury of Receipt, Books; Issue Rolls; Wardrobe Debentures* stb.) alapján Ayton pontos adatokkal rendelkezik arról, a francia hadszíntereken harcoló katonák zsoldjának mekkora részét tette ki a hadimén-visszatérítés összege. Ha az elpusztult lovakra kifizetett összeg nem is volt különösen megterhelő – hiszen az éves költségvetés zsoldra kifizetendő részének kb. 6–11%-át tette ki a háborús eseményekkel leginkább telített években is –, olyan időszakokban, amikor a hátszágot belpolitikai válságok sújtották, például az 1340–1341-es vagy 1370–1371-es években, a *restauro equorum* a kincstári készletek jelentős részét emésztette fel. A 14. század első harmadától kezdve egyre gyakrabban került sor arra, hogy III. Edward valamilyen okból hatályon kívül helyezte az elveszett csatlovak visszatérítését, vagy csak a seregek egy részének járt valamilyen meghatározott összeg. (Például a várakba helyezett helyőrségek, illetve az Anglián belül szolgálatot teljesítő egységek kiestek a *restauro equorum* hasznélvezetéből.) A rendszer megszüntetése azonban nem vezethető vissza pusztán finánciális jellegű okokra, még akkor sem, ha a *restauro equorum* utolsó kifizetésekor éppen súlyos politikai válsággal és erős parlamenti ellenzékkel volt kénytelen szembenézni III. Edward kormányza.

Ayton arra a következtetésre jut, hogy mivel a 14. század eleje óta a hadviselés új formát kezdett öltetni, és az 1370-es, 80-as években már az angol hadszervezet nem elsődlegesen lovagi nehézlövasságra épült, hanem – részben éppen a lóról leszállt technikának következtében – egyre inkább könnyűlovas íjá-

szokra és növekvő arányban nem nemesi származású zsoldosokra. Egyre kevésbé volt szükség a csillagászati összegekre rúgó, arisztokraták által lovagolt ménekre, a hadseregben inkább a jóval olcsóbb, gyorsabb hadviselésre, könnyűlovas technikára, a hírhedt angol lovas rajtaütésekre (*chevauchée*) alkalmas lovakat használtak. Továbbá a százéves háború második fázisában megfigyelhető egyfajta arisztokrata visszavonulás: a hadjáratokban elsősorban professzionális zsoldosok kerülnek többségbe, az arisztokrata lovakok háttérbe szorulnak, így természetesen a kompenzációs rendszer egyre kisebb szerepet játszik az angol katonai szervezetben. A *restauro equorum* háttérbe szorulását a szerző összefüggésbe hozza egy új jutalmazási forma, a *regard* megjelenésével a 14. század közepén. A *regard* a zsold egyik kiegészítő eleme volt, egyfajta prémium, amely névlegesen a hadipáncél állandóan emelkedő költségeinek a fedezéséhez volt hivatott hozzájárulni, de idővel a *restauro equorum*-járandóságok helyébe lépett. Igen jelentős jövedelemforrás lehetett ez, mivel egy lovasnak naponta 6 penny járt a királyi kincstárból, amikor egy *esquire* napi zsoldja 1 shilling, azaz a *regard* duplája volt! Ez a jutalék a lovakoknak inkább megfelelt, mint a sokszor bizonytalan kimenetelű, elhúzódó és gyakran évek múltán törlesztett *restauro equorum*. Sőt, mivel naponta kézhez kapták, biztosabbnak találták, mégha lovaik nem is voltak „biztosítva”.

Hozzá kell tenni azonban, hogy a 14. század végén a zsoldos hadseregek térhódításával a csatolovak már nem voltak akkora veszélynek kitéve, mint korábban, a nehézlovas-arisztokrata seregek összecsapásaiban. Másrészt a lovak pótlása is könnyebb lett, nem kellett már a csak hosszú évek alatt kiképezhető *destrier*-ekre költeni. Ugyanakkor a kincstár szempontjából is kedvezőbb volt naponta 6 penny-t fizetni, mint a hadjáratok végén többezer fontot *restauro equorum*-ra. Sőt a *regard* fizetésével egyre több időt töltöttek el szolgálatban a király katonái, így ezzel nagyszerűen lehetett további harcra ösztönözni az angol seregeket. Nem fordulhatott elő az a helyzet, hogy egy ne-

mes, miután elpusztult hadiménje, kiesett a seregből, és visszatért Angolhonba, kényelmesen várván, míg megkapja lova árát. Mindenesetre a *regard* alkalmazása egyre nagyobb teret, míg a *restauro equorum* fizetésének gyakorlata elhalványult. Ehhez hozzájárult az is, hogy a hadiménvisszatérítés akkora adminisztratív, s egyben pénzügyi terhet rótt a kormányzatra – különösen az 1340-es évektől kezdődően, mikor már óriási összegek szükségeltettek a háborúhoz –, illetve maga a felbecslés a hadseregek növekedésével olyan pénz- és időmészáló, hosszadalmas mechanizmussá vált, hogy a bürokratikus rendszer csak a legnagyobb nehézségek árán volt fenntartható már az 1370-es években is. A rendszer maga sem volt már összegegyeztethető az akkori hadserevezet megváltozott katonai jellegével.

Ayton nemcsak a *restauro equorum*-forrásokat vizsgálja, hanem a hadiménlajstromok révén feltárható adatokat összehasonlítja az összes többi forrás (zsold-listák; királyi menlevelek, bűnbocsánatok hadi szolgálat fejében) ismerete révén nyerhető információkkal, így nyújtván egyfajta összegzést s egyszersmind értékelést, minőségi osztályozást és forráskritikáját a 14. századi angol hadseregek levéltári anyagainak. Bár arra a következtetésre jut, hogy a rendelkezésre álló források közül a *restauro equorum* a legjobban használható, de beszámol e forrásanyag elsősorban a belőle levonandó társadalmi-gazdasági következtetéseket érintő fogyatékoságairól és hátrányairól is. Őva int attól, hogy egy-egy adatnak túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítsunk. Egyrészt a *restauro equorum*-lajstromok adatanyagában nem lehet tökéletesen megbízni, azaz nem lehet kizárni a szubjektivitást, a hivatalnokok ítéloképessége vagy pártatlansága többször is csorbát szenvedhetet. Másodrészt, a becsüsök nem voltak mindig konzekvensek, sokszor tévedhettek, egy-egy ugyanolyan értékű lovat más-más árban vehettek nyilvántartásba, nem követték a piaci árváltozásokat stb. Még nagyobb gondot jelent a kutató számára, hogy nem mindenki a saját lovával iratkozott fel. Valószínűnek látszik ugyanis, hogy a kapitá-

nyok saját vagyonukból több katonájuknak is biztosítottak lovat, így azokból nem mindig lehet a katona anyagi helyzetére következtetni. A társadalmi következtetések sem mindig állják meg a helyüket, mivel a hadimének értéke sokszor nem állt egyenes arányban a birtokló nemes anyagi helyzetével, s státuszát sem tükrözte pontosan. Van példa arra, hogy egy többszáz font jövedelmű lord áll csatába egy *esquire*-höz illő 100 shillinges lóval, de arra is, hogy egy *gentleman* harcol egy 20 fontos *courser*-en.

Mindezek ellenére a *restauro equorum* nagy segítséget nyújt abban, hogy sokkal behatóbb képet nyerjünk a késő középkori angol nemesség vagyoni és birtokviszonyairól, hiszen az angol történettudomány is szűkében van a földbirtokos réteg anyagi helyzetét, különösen a földbirtokokat feltáró megbízható forrásoknak. A legjobban használható forráscsoport az ún. *inquisitiones post mortem*, azaz az elhunyt nemes javainak összeírása csak a királyi főhűbéresekre vonatkozóan tartalmaz információt, így kizárólag egy bizonyos szűk elit kutatását teszi lehetővé.

Ayton forrásanyagát a realitások legmesszebbmenő figyelembevételével kezeli. Kizárólag megalapozott konzekvenciákat tár a nyilvánosság elé. Műve új lehetőségeket nyit a 14. századi angol társadalomtörténet tanulmányozásában, s a

késő középkor had- és társadalomtudásai nélkülözhetetlen munkaként fogják számon tartani.

Bárány Attila

Jegyzetek

1. Ayton, Andrew: War and the English gentry under Edward III. *History Today* 42/3 (March 1992) 34–40.; The English army and the Normandy campaign of 1346. In: *England and Normandy in the Middle Ages*. Ed. D. Bates – A. Curry. London, 1994.; *English armies in the fourteenth century*. In: *Arms, armies and fortifications in the Hundred Years War*. Ed. A. Curry–M. Hughes. Woodbridge, 1994.; *Knights, Esquires and Military Service: the Evidence of the Armorial Cases before the Court of Chivalry*. In: *The medieval military revolution*. Ed. A. Ayton–J. L. Price. New York, 1995.
2. Sumption, Jonathan: *The Hundred Years War: trial by battle*. Vols. I–II. London, 1990.; Allmand, Christopher: *The Hundred Years War*. Cambridge, 1989.
3. Tuck, Anthony: *Crown and Nobility, 1272–1461*. Political conflict in late medieval England. Oxford, 1985.; Given-Wilson, Chris: *The English Nobility in the Late Middle Ages: the 14th-century political community*. London, 1987.
4. Ormrod, W. M.: *The Reign of Edward III*. Crown and Political Society in England 1327–1377. New Haven–London, 1990.; Waugh, S. L.: *England in the reign of Edward III*. Cambridge, 1991.
5. Ayton a Thuróczy-krónikának nemrégiben angol nyelven megjelent kiadását használta fel: *Chronicle of the Hungarians*. Ed. F. Mantello – P. Engel. Bloomington, Indiana, 1991.